

ren te stillen van hen, die in de voornaamste steden zeer onrustig waren over wat zij meenden een aanslag op de privileges te zijn. Geheel gelukte deze poging echter niet. Nog altijd bleven zich onrustbarende verschijnselen bij de brabantse magistraten, ten gevolge van den druk der plakaten voordoen. Zoo zelfs, dat de landvoogdes nieuwe concessies aan den keizer vroeg. Deze was evenwel nu slechts tot geringe toegevendheid geneigd. In Maart 1551 bracht hij eenige verzachting aan, die echter meer den vorm dan de zaak-zelf betrof. Zoo werd de gehate naam van inquisiteur veranderd in dien van verzorger en richter des geloofs. Daardoor werd echter zoo goed als niets bereikt. Altijd weer dook het verzet tegen deze soort menschen op, welken naam zij ook droegen. Het behoeft dan ook geen verwondering te baren, dat onder de regeering van Karel's opvolger, den fanatieken Philips II, de smeulende vonk opvlamde en het vuur van den opstand geweldig om zich heengreep.

HOOFDSTUK III.

De onderdrukking der gewetens- en geloofsvrijheid onder Philips II en de daarop gevolgde opstand.

De slimme Antoine Perrenot, heer van Granvelle, bisschop van Atrecht, zag ongetwijfeld den loop van zaken met bezorgdheid in. Vandaar haastte hij zich, bij de troonsbestijging van Philips II het oude plakkaat van 1550 te doen vernieuwen. Hij begreep namelijk zeer wel, dat alleen de naam van Karel V en het gezag, dat die naam altijd nog had, in staat zouden zijn den klimmenden tegenstand tegen dat gehate plakkaat nog ten deele te bezweren, en dat elke nieuwe daad van Philips, die wellicht nog een scherper karakter zou dragen, heviger oppositie te voorschijn zou roepen. Vooralsnog scheen Perrenot zijn doel te hebben bereikt, want bij het besluit, den 28^{en} November 1555 door den spaanschen koning genomen, scheen het er alleen om te doen te zijn, de oude inquisiteurs van hunne bevoegdheden een flink gebruik te laten maken. Zij werden, ter aanmoediging van hun werk, er weder aan herinnerd, dat de rechterlijke ambtenaren hun de noodige hulp bij de uitvoering van hun taak moesten verleenen en dat dezen allen, op wie verdenking van ketterij rustte, moesten aanhouden, niettegenstaande alle privilegiën of gunstbrieven hoegenaamd, welke daarmede in strijd mochten zijn. Ook werd hun bij vernieuwing gewezen op hun recht, de kettters te kastijden, van hun rang te ontzetten, aan te klagen, tot bestraffing aan de wereldlijke rechters over te geven, gebruik te maken van de gevangnissen der hoven en gemeenten, en te vonnissen zonder het gewone bevelschrift, maar alleen bij kennisgeving aan een enkelen raadsheer, die, buiten inmenging van den gewonen rechter, verplicht was uitspraak te

doen overeenkomstig hun wensch. In één woord : den inquisiteurs werd, tot prikkel bij hun moordend werk, nog eens hun algeheele vrijmacht, bijna zeide ik almacht, voorgehouden. Maar daarmede niet tevreden, rustte hij niet, voordat hij het plan, dat zijn vader, na de mislukte onderhandelingen, onder paus Adriaan en Clemens VII in 1524, nog eens, maar ook te vergeefs in 1529 en 1530 had opgevat, namelijk dat der vorming van nieuwe bisdommen, had uitgevoerd, en daarmede een geheel corps bisschoppen-inquisiteurs had gevormd. Tot nu toe waren er in de Nederlanden slechts vier : Kamerijk, Utrecht, Atrecht en Doornik, met vier bisschoppen, die niet in staat waren in hunne groote gebieden de ketterij behoorlijk te bedwingen. Vandaar zijne voorstellen aan den paus om drie aartsbisdommen te vestigen. 1e. Het waalsch aartsbisdom Kamerijk ; 2e. het vlaamsch aartsbisdom Mechelen ; 3e. het geldersch aartsbisdom Utrecht. Tot het eerste zouden behooren de bisdommen Antwerpen, 's Hertogenbosch, Gent, Yperen, Brugge en Roermond ; tot het tweede Atrecht, Doornik, Namen en St. Omer, en tot het derde Haarlem, Deventer, Leeuwarden, Groningen en Middelburg.

Deze plannen waren echter geheim gehouden zoolang de oorlog tusschen Spanje en Frankrijk voortduurde. Eenerzijds noopte hem daartoe de vrees het nederlandsche volk te zeer te prikkelen, anderzijds de noodzakelijkheid om de hoogere geestelijkheid, die deze versnippering harer macht niet goed kon verdragen, te ontzien. Maar toen den 3^{en} April 1559 de vrede te Cateau—Cambresis was gesloten, waarbij de koningen van Spanje en Frankrijk zich voornamen de ketterij met meer kracht dan tot dusverre was geschied, tegen te gaan, achtte Philips het oogenblik gekomen om de onderhandelingen met Rome door te zetten en de invoering der nieuwe bisdommen te verkrijgen.

Dit gelukte hem zeer spoedig. Reeds den 19^{en} Mei 1559 gaf paus Paulus IV de bul, waarbij de bisdommen werden ingevoerd en vastgesteld. Door paus Pius IV werd zij den 8^{en} Maart 1560 bevestigd. De kerk in de Nederlanden zou nu geheel, naar den wil van den koning, worden gereorganiseerd. Aan eene commissie, bestaande uit Antoine Perrenot, bisschop van Atrecht, Viglius van Zuichem, president van den geheimen Raad, Philippus Nigri, kanselier van de Orde van het gulden Vlies, Franciscus Sonnius, apostolisch protonotarius, en Petrus Curtius, pastoor te Leuven, werd de uitvoering opgedragen. Spoedig volgde de benoeming van de aartsbisschoppen en bisschoppen. Bovendien kwam een stel inquisiteurs, door de verschillende bisschoppen te benoemen, die in staat zouden zijn, de plakkaten, waarmede zoowel door hoogere als door lagere rechterlijke ambtenaren maar al te zeer de hand werd gelicht, met strengheid uit te voeren. Tevens kreeg men door deze uitbreiding van het aantal geestelijken het voordeel dat het volk beter in de roomsche leer zou kunnen worden onderwezen. Ook zou er een betere contrôle kunnen worden uitgeoefend zoowel over de gedra-

gingen als over het werk der geestelijken. Men verwierf in één woord betere middelen in handen om het kwaad van de hervorming te keeren.

Het is te begrijpen dat Karel en vooral Philips deze maatregelen namen. Want het ging met de uitvoering der plakكاتen zeer gebrekkig. Velen pasten ze toe, alsof zij alleen voor de wederdoopers, die de maatschappelijke orde verstoorden, golden. Ook lichtten de officieren ter plaatse vaak de hand met de uitvoering, omdat zij ongaarne een deel der bevolking tegen zich in het harnas joegen; zelfs heulden sommigen hunner in stilte met de ketters. Zelfs den commissarissen uit het hof van Holland, die speciaal op de ketterij moesten toezien, begon de taak van speurhond te verdrieten. Het geldersche hof protesteerde tegen de doorvoering van het plakkaat van 1550; dat in Friesland was in het geheel niet te vinden voor de vereischte ketterjacht. In Groningen en de Ommelanden werkte de inquisitie in het geheel niet, in Overijssel en Drenthe slechts sporadisch. Brabant bleef zich, met een beroep op de oude privileges, beslist tegen de inquisitie kanten. Wilde er dus iets van de plakكاتen terecht komen, dan moest de centrale regeering zelf de zaak ter hand nemen. En Philips, heeft dit, aangezet door Granvelle, gedaan; zonder voor iets of iemand terug te deinzen. Bij deze nieuwe organisatie hield de koning alleen de draden in handen. Hij zelf benoemde nieuwe titularissen, terwijl de bekrachtiging dier benoeming aan den paus stond. Ieder der door hem gekozen bisschoppen zou op zijn beurt negen buitengewone kanoniken benoemen om hem bij het werk der inquisitie bij te staan, terwijl twee dier kanoniken zelf inquisiteurs zouden zijn. En om niet toch te zorgen dat geen slappe mannen tot bisschoppen-inquisiteurs zouden worden benoemd, werd bepaald dat niemand voortaan die waardigheid zou kunnen verkrijgen, of hij moest doctor in de godgeleerdheid zijn. Daarmede was derhalve de hoogere adel, die meer zelfstandig optrad, en welks zonen dien graad nimmer trachtten te behalen, van de keuze zoo goed als uitgesloten. Verder zouden deze bisschoppen, doordien aan ieder hunner zetels een rijke abdij werd verbonden, als abten zitting krijgen in het eerste lid der staten en aldaar hun invloed als werktuigen der regeering kunnen doen gelden. Eindelijk werd Antoine Perrenot, de bisschop van Atrecht, die aan het hoofd stond van den geheimen raad van de drie mannen, Perrenot, Viglius, Berlaymont, met wie de landvoogdes alle zaken, die zij niet in den Raad van State wilde brengen, moest overleggen, straks beter bekend onder den naam kardinaal van Granvelle, benoemd tot aartsbisschop van Mechelen en als abt der schatrijke abdij van Afflinghem, vertegenwoordiger van het eerste lid der staten van Brabant. Als zoodanig leidde hij aldaar de geestelijkheid, dank zij zijne positie en zijne gaven, en met hem had ook de vorst als het ware dit college grootendeels in zijne hand. In Granvelle's persoon was derhalve het nieuwe stelsel, dat de strenge doorvoering beoogde van

de inquisitie, gecentraliseerd. Alle hinderpalen schenen nu te zijn opgeruimd, die tot heden de toepassing der plakaten hadden bemerd. Thans zou het uit zijn met de ketterij.

Maar men vergiste zich. Onder verschillende edelen, de prins van Oranje voorop, klom het verzet tegen het stelsel van kerkelijke vervolging, en de regeling van allerlei kerkelijke en andere aangelegenheden buiten den raad van state om, door Philips met de landvoogdes, Granvelle en Viglius alleen. Ook de staten van Brabant toonden tegenstand en deden alles om de bisschoppen te weren. Antwerpen wilde geen bisschopszetel worden en hield dit verzet vol tot 1570, toen op 2 Mei Sonnius eerst als bisschop kon worden ingehuldigd. Ook in datzelfde jaar kon eerst de bisschop van Leeuwarden worden gewijd. Na den slag bij Jemmingen in 1568 heeft Alva Groningen pas van een bisschop kunnen voorzien. En eerst den 30^{en} October 1570 kon de graaf van Megen den bisschop in Deventer binnenleiden. Tot groote verontwaardiging van Philips kon dus de nieuwe organisatie slechts langzaam worden doorgevoerd. Granvelle stookte dien toorn aan, vooral om Oranje en Egmond te treffen. En het volk had het bij het rechte eind, toen het steeds meer in dezen kardinaal zijn aartsvijand begon te zien, die als de groot-inquisiteur geen middel onbeproefd liet om het geestelijk en stoffelijk te doen ondergaan. Want wat bleef er in zijn stelsel over van de zelfstandige ontwikkeling van den nederlandschen geest? Wat restte er bij deze kettervervolging van het vrije handelsverkeer met vreemde kooplieden? Meer en meer klom de afschuw van het spaansch-roomsche complot tegen de vrijheden en privileges dezer landen en het was, bij den nog altijd bestaanden eerbied voor den koning en de landvoogdes, dat de haat zich vooral richtte tegen Granvelle. Hij was het levend beeld van de onderdrukking der godsdienstvrijheid. Terwijl de vreeselijke inquisiteur Pieter Titelman in Vlaanderen, spottend met alle wetten en vormen, gansche huisgezinnen op den brandstapel bracht, zoodat letterlijk de geheele bevolking in onrust verkeerde, schreef hij nog aan den koning: „Indien gij God liefhebt en de eer zoekt van den heiligen godsdienst, sla dan uwe vorstelijke hand moedig aan het werk; anders blijft ons niets over dan te roepen: „Heere, behoed ons, want wij vergaan!” Alsof Philips II nog aanmoediging op dit gebied beloofde; hij, die van uit Madrid de kettters in de Nederlanden liet bespionneeren en de inquisitie van Sevilla lijsten van protestanten liet oversturen, die men hier te lande verzuimd had, te kerkeren en te dooden!

Het was echter voor Oranje en de zijnen een geluk, dat eindelijk ook de landvoogdes het optreden van Granvelle moede werd. Vooral het gemis aan medewerking bij de behandeling der staatszaken van de zijde van den adel, waardoor deze voor een groot deel onafgedaan bleven en voor het overige Granvelle zoo goed als alleen regeerde, dreef haar eindelijk tot het verzoek aan den koning om dezen los te laten. Aarzelend en eerst na een half jaar gaf deze toe.

Onder een schoonen schijn van een noodzakelijken rustkuur werd de kardinaal feitelijk ontslagen. Het nederlandsche volk juichte. Maar het juichte te vroeg, want met het vertrek van den gehaten Granvelle was het gehate regeeringsstelsel niet verdwenen. De mutsaard rookte even sterk voort. Ondanks den tegenstand van de staten van Vlaanderen en de verwenschingen van het volk, zetten Philips, Margaretha en de geheime raad de geloofsvervolging krachtig voort.

Zelfs nam zij spoedig een verscherpten vorm aan. In Augustus 1564 gaf hij Margaretha bevel de besluiten van het concilie van Trente door geheel het land af te kondigen en tot wet te verheffen. Zij betroffen de leer der kerk, de hervorming van de zeden der geestelijkheid en de opvoeding van het volk. Vele leden van den raad van state nu meenden dat de afkondiging niet zonder de noodige beperking kon geschieden, omdat verschillende voorschriften van het concilie in strijd waren met 's lands privilegies en de rechten van de kroon. De landvoogdes wilde dan ook trachten den koning voor eene enkele wijziging te winnen. Zij oordeelde daartoe eene bijzondere zending naar Madrid het beste middel en wees er Egmond voor aan. In de zitting van den raad van state, waarin de voorschriften zouden worden vastgesteld, waarnaar Egmond zich bij de uitvoering van zijn mandaat zou hebben te gedragen, bracht Oranje met kracht en klem de kwestie der geloofsvervolging ter sprake. Men zou door middel van Egmond, verandering van regeeringsvorm, bijeenroeping van de staten-generaal, maar ook matiging van de geloofsvervolging vragen. Viglius had de concept-instructie voor Egmont opgesteld. Dit concept beviel Oranje echter zoo weinig, dat hij de voor ons, Nederlanders, beroemde rede uitsprak, waarin de rondborstige verklaring voorkomt „dat men den koning onbewimpeld moest verklaren, dat de staat op den tegenwoordigen voet niet langer kon staande blijven. Dat men, te midden van een zoo groot verval der geestelijkheid den ouden godsdienst niet door plakaten, inquisitie en bisschoppen kon behouden. Dat de onderdanen niet langer verdragen konden dat het recht werd gehandhaafd door bedorven rechters en raden, die elkander een vijandig hart toedragen. Dat de zaken van het hof aan drie raden waren toe-vertrouwd, die elkander in den weg staan en benadeelen, waarom alles aan één raad moest worden onderworpen. Dat men den raad van state met meer aanzienlijke leden moest voorzien. Dat de koning zich bedroog, wanneer hij meende de besluiten van Trente, die zelfs bij de roomsche vorsten in Duitschland verzacht werden, hier te kunnen doen aannemen. Dat hij daarom veel beter zou doen, als hij de plakaten introk of matigde. Dat hij, Oranje, zich aan het roomsche geloof wilde houden, doch niet goedkeurde dat de vorsten wilden heerschen over het geweten hunner onderdanen, en hun de vrijheid van geloof en godsdienst wilden benemen.” Deze woorden maakten zooveel indruk dat Egmond's instructie in

den geest van Oranje werd gewijzigd. Wie echter de hoop had gekoesterd, dat Philips in zake den godsdienst zijn eenmaal ingenomen standpunt zou wijzigen, kwam bedrogen uit.

Eerbewijzen en vage bewoordingen — ziedaar wat Egmond op zijn terugreis medekreeg. De koning zou later wèl schrijven. En hij schreef na enkele maanden dat hij zich op de verandering in de regeering moest beraden en dat, wat de ketters betrof, eene vergadering van geestelijken en rechtsgeleerden te Brussel mocht overwegen of er doelmatiger middelen dan de tot nu toe aangewende waren te beproeven tot wering van de ketterij. Hun advies in dezen moest men hem dan oversturen. Philips zeide echter uitdrukkelijk, dat hij met doelmatiger middelen geene bedoelde waardoor het lijden der ketters werd verzacht, maar alleen zoodanige „waardoor alle uitzicht op roem werd afgesneden”.

Den 1^{en} Juni 1565 werden voor deze vergadering te Brussel opgeroepen Martinus Rithove, bisschop van Yperen, Antoni Havet, bisschop van Namen, Gerard van Hamericourt, bisschop van St. Omer; Jacob Meertens en Hippolitus Persijn, voorzitters van de gerechtshoven van Vlaanderen en Utrecht, en Antoni Meulenaar, raadsheer in den grooten raad te Mechelen; Joost de Tillet, proost van Walcourt, Cornelis Jansenius, gekozen bisschop van Gent en Willem Bernards, eerste hoogleeraar in het kerkrecht te Leuven. Zij verschenen in den raad van state, waar zij kennis kregen van de opdracht van den koning en hun eenige dagen van beraad werd verleend tot het uitbrengen van advies. Dit geschiedde na zes dagen. In de eerste zitting van den raad van state, waarin zij tegenwoordig waren, werd over het leeren van het volk, de zedenverbetering der geestelijkheid en het onderwijs der jeugd gehandeld. Men vond de uitspraken van de kerkvergadering te Trente juist. Doch de verschillen kwamen sterk uit, toen de ketterstraffen aan de orde waren. De edelen, rechtsgeleerden en afgevaardigden van de staten waren zeer vóór de afschaffing van de doodstraf wegens ketterische gevoelens; de bisschoppen en de godgeleerden waren met den voorzitter Viglius daar zeer tegen. Laatstgenoemden waren van oordeel, dat de dienst van God en de welstand van het vaderland geene verandering in de straffen der ketters toelieten, tenzij misschien ten aanzien van jeugdige personen en de berouwvollen. Oranje met anderen bepleitten daartegenover verzachting in het algemeen met het oog — zeer diplomatiek — op den tegenwoordigen toestand. Door dezen moest men zich bij de toepassing van de straf laten leiden, zoodat men geene nieuwe moeilijkheden had te vreezen. Toen de landvoogdes tot eenige zachtheid scheen te neigen en kennelijk de zijde van Oranje ging kiezen, traden de bisschoppen met scherpte op, beweerende dat de koning in zijne brieven met geen enkel woord van verzachting der plakaten had gesproken en dat men de ketters niet door zachtheid, maar alleen door krachtig verzet kon winnen. Wèl een bewijs

hoe slecht deze mannen de zielsgesteldheid der hervormden begrepen!

Na driedaagsche besprekingen verzocht de landvoogdes de godgeleerden haar hun gevoelen schriftelijk mede te deelen. Zij voldeden daaraan en verklaarden: ten eerste dat de besluiten van Trente hier te lande zonder uitstel moesten worden afgekondigd en uitgevoerd; ten tweede dat het ongeraden was de plakكاتen te veranderen, die vóór meer dan vijf en dertig jaren gemaakt en tweemaal vernieuwd waren. Een enkele concessie kon men echter doen. Men kon den gerechtshoven heimelijk last geven om alleen hardnekkige kettters met den dood te straffen; om verder den leeftijd en den stand en zekere hoedanigheden der personen in aanmerking te nemen bij het vaststellen van hun straf. De verzachting voor deze bepaalde categorieën zou dan bestaan òf in een minder pijnlijke doodstraf òf in de veroordeeling tot de galeien of tot ballingschap, met verbeurdverklaring van goederen. De predikanten en de leeraars moesten allen echter als hardnekkige kettters worden behandeld. Zij die zonder kettters of scheurmakers te zijn, uit nieuwsgierigheid of onachtzaamheid de plakكاتen hadden overtreden, zouden er met geeseling, geldboete of ballingschap of met andere soortgelijke straffen kunnen afkomen. Ten slotte vonden deze godgeleerden het geraden door openbare ommegangen en gebeden van den hemel af te smeeken „dat er niet één stip van het heilig catholiek geloof verloren mocht gaan, met hoe groote gevaren het ook, in het openbaar of in het verborgen, mocht worden bedreigd”. Toen hierop de landvoogdes aan de leden van den raad van state vroeg hunne meening te mogen kennen, weigerden dezen daarvan te doen blijken, omdat de koning daarnaar niet had gevraagd. Margaretha zond daarom alleen het advies der godgeleerden naar Madrid. In November 1565 kwam het antwoord des konings te Brussel aan. Er bleek uit dat Philips er niet aan dacht één voetbreed af te wijken van den noodlottigen weg, dien hij eenmaal ter bestrijding van het protestantsch geloof was ingeslagen.

Aan de plakكاتen mocht niets worden veranderd; zelfs de concessies, die de godgeleerden aan de hand gedaan hadden, nam hij niet aan. Als er slappe rechters waren, moest men hem hunne namen mededeelen; hij zou dan anderen in hunne plaats aanstellen. Hij drukte de landvoogdes op het hart de inquisitie geheel in handen der inquisiteurs te leggen en hun van allen bijstand te verzekeren. Aan de bisschoppen moest alle hulp worden verleend om de besluiten van het concilie van Trente te kunnen ten uitvoer leggen. Margaretha, als gehoorzame dienaar van den vorst, droeg aan de hoven van justitie op, aan de steden over te brengen, wat de koning wilde. De inquisiteurs werden tot hun heilloos werk aangemoedigd. En overeenkomstig den vroeger uitgesproken wensch van Philips zouden de kettters niet meer openlijk, tot afschrikking, worden verbrand, maar 's nachts stil in de gevangenis worden ter

dood gebracht, door hun het hoofd tusschen de knieën te binden en hen dan langzaam in een kuip met water te doen stikken. Hij maakte dus met de vreeselijke inquisitie nog meer ernst dan ooit te voren. Maar daarmede stak de koning met eigen hand de lont in het kruit van den opstand. Niet ongestraft zouden de nederlanders den man laten, die hen uitmoordde en hunne privilegies met voeten trad, ter wille van eene absolute roomsch-spaansche monarchie.

In de oppositie, die hiertegen bij de edelen in klimmende mate ontstond, treft ons allereerst het zelfstandig standpunt, dat Oranje innam. Den 24^{en} Januari 1566 schreef hij uit Breda, naar aanleiding van de lastgeving der landvoogdes om in zijn gouvernement de laatste besluiten des konings af te kondigen en ten uitvoer te leggen, een brief, die den echt-nationalen geest van Willem verraadt. Hij getuigt, liever door zijn openhartig spreken in moeilijkheden te worden gebracht dan door zijn stilzwijgen straks mede schuldig te staan aan 's volks onrust en ellende. En het is vooral de inquisitie, die hij onduldbaar acht. Hij herinnert er aan dat het verzet tegen de nieuwe bisdommen alleen is ontstaan uit vrees dat zich daarachter die gehate inquisitie verschool, en dat de groote massa zich nog altijd beroept op de beloften van Karel V en de landvoogdes Maria, dat de inquisitie hier te lande niet zou worden ingevoerd „maer dat deselve landen souden gehouden en geregeert worden, gelyk sy van oude tijden te voren gedaen waren geweest”. Men was daarvan zoo zeker, dat men hier dan ook over het algemeen rustig bleef wonen, handel drijven en in staat was geld op te brengen voor de gevoerde oorlogen. De inquisitie verandert dit alles en maakt het land, ontbloot van burgers en van geld, tot een gemakkelijken buit voor overheerschers. Wat de plakaten betreft, wijst de prins er op, dat deze vroeger ook wel eens verzacht en niet altijd met dezelfde strengheid doorgevoerd zijn, zelfs dan niet wanneer de toestand van het volk niet zoo treurig was als op dit oogenblik door duurte van levensmiddelen en gebrek aan koren. Hij stelt met het oog op een en ander voor, de uitvoering van 's konings besluiten op te schorten tot de overkomst van Philips „die men zeit dat gereetschap maekt om herwaerts over te komen”. Maar geschiedt dit niet, zoo wenscht hij zijne plaats als gouverneur aan een ander af te staan, omdat hij de verantwoordelijkheid voor een mogelijken opstand niet wil dragen.

Het geschrift, onafhankelijk van Oranje, door Brederode, Karel van Mansfeld en Lodewijk van Nassau opgesteld, en straks, nadat van Mansfeld zich had onttrokken, door tal van edelen met de beide eerstgenoemden onderteekend en als het verbond der edelen bekend, droeg in scherper bewoordingen hetzelfde karakter als de brief van den prins. Deze mannen richtten zich tegen de plakaten, maar vooral tegen de inquisitie. Geen woorden zijn te scherp om haar te brandmerken. Zij strijdt tegen alle geestelijk en wereldlijk recht ; zij gaat de grootste barbaarschheid van tirannen te boven ; zij strekt tot

oneer Gods en tot verderf van het vaderland. Vooral kanten de edelen zich tegen die „hoop van vreemdelingen” die „alleen zoeken te versaden haer eigen ambitie en geerigheid”, en alle ordonnanties te niet doen, het gezag van alle oude wetten en gewoonten miskennen, alle oude privileges, vrijheden en immuniteiten vernietigen, de burgers tot slaven der inquisiteurs maken, en zoowel de overheid als de officieren en den adel aan dezen willen onderwerpen. Het is de spaansche klik te Madrid met hare handlangers, de inquisiteurs, tegen wie zij opkomen.

Maar merkwaardig is het, zooals èn Oranje èn de edelen van het verbond den koning scheiden van die personen. Oranje hoopt zeer op de overkomst van Philips tot betere voorlichting; allen verzekeren hun vorst, dat zij handelen in zijn belang, daar de handel teniet gaat, de ambachten niet meer worden beoefend, op de garnizoenen en de frontier-steden weinig meer valt te rekenen en het volk steeds onrustiger wordt; zonder onderscheid beloven zij den koning onvoorwaardelijk houw en trouw. Hiein was ongetwijfeld ook de diplomatie aan het woord. Want Oranje ten minste was maar al te zeer met den geest van Philips bekend, nu de geheime spionnen van den prins te Madrid hem niet alleen hadden ingelicht omtrent het vast besluit van den koning om de inquisitie te handhaven, maar om zelfs hare doorvoering met troepen te verzekeren.

Een oogenblik scheen het alsof er verzachting zou komen. Den 5^{en} April 1566 hadden de verbonden edelen, onder leiding van Brederode, de landvoogdes een verzoekschrift aangeboden, waarin op het gevaar van een algemeenen opstand ten gevolge van de plakkat en de inquisitie werd gewezen. Bovendien wezen zij op hunne bijzondere belangen. Hunne woningen en bezittingen in het open veld zouden waarschijnlijk het eerst door roofzieke benden worden aangetast; hun leven hing aan een draad, daar zij door den eersten den besten bij de inquisiteurs konden worden aangeklaagd en dan van de genade dezer heeren afhingen. Met het oog op dit alles vroegen zij Margaretha een gezant naar Philips te zenden, die hem zou verzoeken de plakkat in te trekken, terwijl inmiddels de inquisitie en de straf oefeningen zouden worden geschorst. Zelfs durfden zij den wensch uitspreken dat de koning andere ordonnanties zou maken „by advyse en consent of bewillinge van alle de Staten, die in 't generaël en gelyk vergadert worden, ten einde om in 't gene voorzeit is, door beter, voegelyker en eigentlijker middelen te versien sonder so merkelyken perykel”.

De landvoogdes, die door dit bezoek zeer ontroerd was, beloofde een gezantschap naar den koning te zenden, waartoe later de Montigny en van Bergen werden aangewezen, die Philips zouden trachten te bewegen het verzoek der edelen in te willigen. Verder verklaarde zij zich bereid in overleg met den raad van state, den geheimen raad, de ridders van het gulden vlies en de landvoogden der provincies een ontwerp samen te stellen tot verzachting der

plakkaten. Het stond echter niet in hare macht om de inquisitie en de plakkaten te schorsen, terwijl het ook niet goed zou zijn het land op het stuk van den godsdienst zonder ordonnantie of gebod te laten. Maar wèl zou zij de inquisiteurs gelasten „discretelyk en manierlyk” te werk te gaan, zoodat — welk een optimisme! — niemand reden tot klagen zou hebben. Hoewel de edelen hiermede niet geheel tevreden waren en er opnieuw op aandrongen, dat alle vervolging wegens godsdienstzaken tijdelijk zou ophouden, verklaarde Margaretha niet verder te kunnen gaan. Hiermede was de beroemd geworden conferentie met de ongeveer 300 edelengeëindigd. Men moest nu wachten op de moderatie door de landvoogdes toegezegd en op den uitslag van het bezoek van de beide genoemde gezanten te Madrid.

Den 13^{en} Mei was het concept-moderatiegeree. De landvoogdes ontbood eerst de afgevaardigden der minste provincies als Artois, Henegouwen, Namen en Doornik; daarna, nadat dezen er in hadden toegestemd, die van Vlaanderen en Brabant; de andere provincies werden niet gehoord. Ook werd den afgevaardigden geen gelegenheid gelaten ruggespraak te houden met degenen, die hen afgevaardigd hadden. Bovendien moest een en ander voor het volk geheim gehouden worden. Dit alles voorspelde reeds weinig goeds en de moderatie bleek dan ook zoo weinig gunstigs te bevatten, dat het volk haar niet ten onrechte de „moorderatie” noemde.

Op den voorgrond stond dat geen ander geloof werd toegelaten dan dat der roomsche kerk. Kettters worden niet geduld; ketttersche vergaderingen of ceremoniën blijven verboden; ketttersche boeken of disputen worden niet toegelaten. Men zal niemand een ketttersch geschrift in handen mogen geven om het te laten zien of te laten lezen; ook zal men geene smadelijke voorstellingen van Maria, van heiligen of van geestelijke orden mogen maken of de bestaande goede beelden mogen aanranden. Niemand mag in zijn huis of op zijn erf eenige ketttersche handeling gedoogen. Niemand mag, tenzij hij een erkend theoloog is, de Heilige Schrift uitleggen, behalve wanneer men met anderen samenkomt om aan de hand van geschriften van erkende roomsche theologen de Schrift te verklaren. Huisvesting mag aan geen kettterschen leeraar worden verleend. Superintendenten, predikers, leeraars, dienaars, sermoen-doeners, diakenen en dergelijke „volksverleiders”, alsmede schrijvers van boeken, liederen, paskwillen of geschriften, die de niet we religie trachten in te voeren; zij die hunne huizen, hoven of andere plaatsen beschikbaar stellen voor het houden van ketttersche samenkomsten, of zij, die bewegingen ten gunste van de nieuwe religie in het leven roepen — deze allen worden gedood. Als regel geschiedt dit aan de galg; alleen als men berouw toont, komt hiervoor de onthoofding in de plaats. Ook behouden de naaste bloedverwanten in dit laatste geval de goederen van den veroordeelde, die in het eerste geval alle verbeurd verklaard worden. Ook ondergaan zij deze zware straffen, die de

genoemde superintendenten, predikers, leeraars enz. plegen te herbergen of onderhouden en toonen besliste ketters te zijn. Dege-
nen, die, na de ketterij te hebben afgezworen, daarin opnieuw
vervallen, deelen hetzelfde lot; doch zoo zij dan opnieuw berouw
toonon, helpt dit hun slechts in zooverre, dat zij wèl niet worden
gedood doch verbannen, behalve wanneer het wederdoopers geldt.
Dezen krijgen ook dan geen verzachting van straf. De drukkers en
verkoopers van kettersche geschriften moeten, als zij gewoon zijn
zulks te doen, de doodstraf ondergaan. Waren zij niet gewoon
aldus te handelen, doch deden zij het met kettersche bedoelingen,
dan worden zij verbannen en bovendien lichamelijk of met geld-
boete gestraft; zoo alleen gierigheid of de zucht naar oneerlijk
gewin hen heeft verleid, worden zij „extraordinaerlyk gecastijd”.
Wie kettersche samensprekingen houdt, wordt gedood, tenzij men
dit uit nieuwsgierigheid of argeloosheid deed. In het laatste geval
wordt men naar bevind van zaken gestraft. Wie eenvoudig de H.S.
uitlegt, zonder erkend theoloog te zijn, wordt gedood.

Dit alles ziet er in vergelijking van al de vroegere plakaten
niet zeer verzachtend uit. De hoofdzaak is wèl deze dat de strop in
plaats van den brandstapel is gekomen. Daarnaast staat de
moderatie van de vroegere plakaten ten aanzien van hen, die
de dwaalleer hebben omhelsd „meer bij simpelheit, onwetenschap,
en wankelbaerheit van haren ouderdom en state, en door enkele
verleidinge die de Leraers en Ministeren tegens haer gebruiken,
uit quaden opzette des geests”. Al zijn deze menschen reeds
gevangen genomen, zoo gaan zij toch voor den eersten keer vrij
uit, mits zij hunne ketterij afzweren en vóór den eenen of
anderen hoogen geestelijke openlijk belijdenis doen van hun
roomsch geloof.

In geval zij echter bij hunne ketterij volharden, moeten zij het land
verlaten. Hunne goederen blijven echter hun eigendom, al moeten zij
de administratie er over in andere handen geven, en wèl in handen van
ingezetenen. Het beschikkingsrecht er over hebben zij echter verloren;
hunne wettige erfgenamen verkrijgen die goederen na hun dood,
onder voorwaarde dat zij zelf zich rustig in het buitenland gedragen
zoowel tegenover dit land als tegenover de ingezetenen, vooral
wat de verleiding tot ketterij betreft. Alleen de hardnekkige weder-
doopers verbeuren steeds hunne goederen. Het treft ons dat alles
wat op de inquisitie betrekking heeft is weggelaten en ook met
geen enkel woord de eisch wordt herhaald van het plakkaat van 1550
om den verklikker te spelen, op straffe van anders zelf als ketter te
worden beschouwd. In zooverre is er werkelijk moderatie. In hoofd-
trekken bleef echter de oude toestand bestaan.

Montigny en van Bergen brachten de voorstellen omtrent de
afschaffing der inquisitie, verzachting der plakaten en kwijtschel-
ding aan misdadigers die des doods schuldig waren, aan den koning
over. Het scheen eerst alsof Philips tot velerlei concessies bereid was.

De pauselijke inquisitie zou kunnen ophouden, daar de bisschoppelijke nu in die mate in de Nederlanden was versterkt, dat men voldoende opzicht over de kudden kon houden. Wel vond hij het hem gegeven moderatie-plan onbevredigend, maar een nieuw, dat wellicht zijne goedkeuring zou wegdragen, kon worden overgezonden. En wat de kwijtschelding van misdrijven aangaat, machtigde hij de landvoogdes aan de edelen en desnoods ook aan anderen, die nog niet veroordeeld waren, gratie te verleen, mits zij zich tevoren voldaan verklaarden en alle verbintenissen opgaven. Hoewel in dit alles ons de altijd met de ééne hand gevende en met de andere terugnemende politiek van den koning treft, zoo moet daartegenover worden erkend, dat, eenmaal in aanmerking genomen het roomsch-absolutistisch standpunt van Philips, hij hier belangrijke concessies scheen te doen.

Doch dit alles was slechts schijn. De huichelachtigheid van dezen spanjaard treedt in het helle licht, wanneer wij de volgende feiten naar voren brengen. Na Margaretha te hebben geschreven over de kwijtschelding van enkelen, die bij de beroeringen in de Nederlanden waren betrokken geweest, liet hij een notaris komen, die een acte moest opmaken van zijne plechtige verklaring, dat hij aan die kwijtschelding niet was gebonden, omdat deze hem door den nood was afgedwongen en dat hij zich het recht voorbeheld de schuldigen te straffen. En met betrekking tot de afschaffing der inquisitie en de verzachting der plakaten, schreef hij aan den paus, dat deze zich niet ongerust behoefde te maken, daar de afschaffing der inquisitie toch niet doorging, als de paus, die de bewerker daarvan was, er zijne toestemming niet toe gaf, en dat hij aan een nieuw ontwerp van moderatie zijne goedkeuring nooit zou verleen, tenzij al de artikelen, die gestrengte straf voor de kettters eischen, behouden bleven. Middelerwijl had ook Margaretha reeds *geheime* brieven van Philips ontvangen, waarin deze verklaarde de inquisitie en de plakaten in al hunne gestrengheid te zullen handhaven en was, op zijn verzoek, de aartsbisschop van Sorrento, de pauselijke nuntius aan het hof van den keizer, hier te lande gekomen om de inquisitie te versterken! En een evenknie in valsheid vond de broeder in zijne zuster, toen Margaretha straks, nadat zij, onder den indruk der gevaarlijke volksbewegingen, verschillende gunsten aan de kettters had verleend, zich bij hem verontschuldigde met de bewering dat zij onder intimidatie van Oranje, Egmond, Hoorne en anderen zoo had gehandeld en dezen alzoo de schadelijkste daden van verzet tegen hun koning in de schoenen schoof. In zooverre heeft zij voor verscheidenen hunner het graf gedolven, waarin de koning hen, door Alva's gruwelijke hand zou werpen.

Toch had Margaretha niet geheel stilgezeten, toen, onder den invloed van de voor de protestanten eenigszins gunstiger omstandigheden de predikers van alle kanten waren komen opzetten, groote samenkomsten waren gehouden en straks tal van gewapende

vrienden de godsdienstoefeningen beschermden. Had zij reeds door een plakkaat van 27 April 1566 den stroom van ballingen trachten te keeren, den 26^{en} Juni was er een nieuw plakkaat verschenen, waarbij werd bevolen, dat alle vreemdelingen, die niet voor het drijven van koophandel, „of andere waerachtige en wettige saken” hier te lande gekomen waren, oogenblikkelijk moesten vertrekken. Den officieren werd gelast, de vreemdelingen, die ingezetenen tot kettersche gevoelens hadden getracht over te halen, gevangen te nemen en te straffen, op straffe van zelf anders als medeplichtigen te worden beschouwd. Zoo weinig echter had dit plakkaat geholpen, dat zij het in September had vernieuwd, en ook toen liet de uitvoering nog alles te wenschen over. Middelerwijl was er den 3^{en} Juli 1566 weder één verschenen, waarbij alle predikers en leeraren met de galg werden bedreigd. Hunne verbeurd verklaarde goederen zouden in handen komen van degenen, die hen ter beschikking der justitie stelden. Hadden de veroordeelde predikers niets, dan ontvingen deze mannen of vrouwen „van onzen eigen penningen de somme van 600 ponden, van 40 groten onser Vlaemser munte 't pont”. Eveneens werden opnieuw met den dood allen bedreigd die hunne terreinen beschikbaar stelden voor kettersche godsdienstoefeningen of bedoelde predikers plachten te ontvangen en te herbergen. Onder degenen, die die samenkomsten bijwonen, zullen zij die kwamen uit nieuwsgierigheid betrekkelijk licht, maar die kwamen om de predikers gewapend te beschermen, met verbanning gestraft worden. Noch de kinderen of jeugdige personen, die dáár tegenwoordig zijn, noch hunne ouders of verzorgers, die daarop niet voldoende toezicht oefenden, zullen hunne straf ontgaan. Ja, zoo bevreesd was men, dat iemand dáár zou verschijnen dat degeen, die dáár geweest was en aanbrengrer was geworden van dengeen, die deze vergadering hield, wèl geen straf zou ondergaan, maar toch moest beloven dat hij zich niet opnieuw aan die verzoeking zou blootstellen. Maar ook dit plakkaat hielp, bij den omvang, dien de beweging had aangenomen en bij het gemis aan voldoende troepenmacht, zoo goed als niets. Zij had dan ook weder den 21^{en} Juli van datzelfde jaar een schrijven aan de steden van alle provincies gezonden, om ze op het hart te drukken de menschen af te houden van alle onbehoorlijke preeken en samenkomsten, goedschiks en anders kwaadschiks. De magistraten moesten hun maar goed voorhouden dat zij door die handelingen den koning vertoornden, de overheid beleedigden, Gods oordeelen uitlokten en onheil over den staat brachten.

Maar niets had gebaat. Reusachtige samenkomsten hadden plaats. Steeds dringender werd de eisch van vrijheid van godsdienst-oefening. De haat tegen al wat roomsch was klom met den dag, vooral wanneer predikers met schelle kleuren de afgoderij met de beelden hadden geschetst. Het slechtste deel van de zoogenaamde protestanten, verbitterd door het lijden der laatste jaren en verblind door woede tegen spanjaard en geestelijkheid, barstte eindelijk

op de dolste wijze los. De beeldenstorm met al den aanleve van dien was dáár en de landvoogdes was zoo ontdaan, dat zij in haar angst bereid bleek een en ander toe te geven. Zij laat mededeelen dat de koning de pauselijke inquisitie afgeschafft en een gematigd plakkaat wil ontworpen zien. Zij zal er bij Philips op aandringen dat de staten-generaal bij elkander worden geroepen. En zij doet de belofte dat de ketters dáár waar zij tot op den 23^{en} Augustus waren samengekomen om de prediking des Evangelies te hooren, zouden mogen blijven vergaderen, totdat de koning in overleg met de staten-generaal anders zou hebben beslist. Eindelijk vergaf zij de verbonden edelen en zegde hun vrijheid toe. De en beloofden van hunne zijde al hun invloed aan te wenden om de rust te herstellen. Zij eindigden zelfs hun compromis, zoolang de regeering hare geloften gestand bleef.

Wat echter te zeggen van de vrouw, die daarna tegenover haren broeder in een schrijven de hoop uitspreekt dat hij op geen dier toezeggingen ernstig acht zal slaan en hem vraagt zoo spoedig mogelijk over te komen om den smaad der kerk te wreken! Wat van iemand, die tot dank aan de mannen, aan wier raad en steun zij in die bange dagen letterlijk alles had te danken gehad, uit hunne houding een wapen smeedde tot hun verderf? Hier klom bij broeder en zuster de spaansche list tot duivelsche moordzucht.

Wij kunnen ons voorstellen hoe het bericht van den beeldenstorm op Philips werkte. Een leger zou naar de Nederlanden worden gezonden om de rust te herstellen. Alva zou de aanvoerder zijn. Middelerwijl werden Margaretha geldsommen toegezonden om zich voorloopig van troepen te verzekeren. De regeering begon zich èn door den steun, dien zij in hare troepen vond èn door het verloop van het verbond der edelen, steeds krachtiger te gevoelen. Spoedig nam de landvoogdes de vergunning tot het preeken, die zij 23 Augustus had gegeven, terug. Ook eischte zij een nieuwen eed van alle ambtenaren, om de bevelen der regeering, waar en tegen wie ook, zonder de minste beperking te gehoorzamen. Oranje heeft dien eed geweigerd. Hij kwam op tegen den eisch zich te verplichten tot daden, die naar zijne overtuiging ingingen tegen de veiligheid van de kroon, het welzijn van den staat en zijne eer. Hij legde zijne ambten neer — en verliet straks het land.

En Margaretha, vooral na de overwinningen, door hare troepen op de protestanten behaald, met nieuwen moed beziel, vaardigde den 24^{en} Mei 1567 een nieuw plakkaat uit, waarin dat van 3 Juli 1566 grootendeels werd vernieuwd, maar bovendien nog strenger bepalingen voorkomen. Ieder die kerken, kloosters of in het algemeen gewijde plaatsen berooft of beschadigt, alsmede wie daarbij met raad en daad behulpzaam is, wordt gedood, terwijl zijne goederen worden verbeurd verklaard. Ieder die zulk een persoon kent, mag hem aanbrengen. Wie doopt, avondmaal houdt, een huwelijk inzegt, psalmen of andere liederen in samenkomsten of bij

begravenissen zingt — en dat alles doet op niet-roomsche wijze, wordt gedood. Ook de leeken, daarbij tegenwoordig, zullen hun verdiende straf ondergaan. De ouders, die hunne kinderen niet terstond na de geboorte roomsch hebben laten doopen, maar dit op andere wijze hebben laten doen, ondergaan ook de doodstraf. De vroedvrouwen moeten zweren, dat zij den pastoor, wanneer het pasgeboren kind niet binnen 24 uur is gedoopt, daarvan in kennis te zullen stellen. Niemand mag onderwijs geven, tenzij men eerst op het punt des geloofs nauwkeurig is beproefd en gezworen heeft niets te leeren dan wat de roomsche kerk goed geoordeeld heeft. Wie hiertegen zondigt, wordt gedood. Leden van consistories worden gedood en hunne goederen verbeurd verklaard. Binnen 24 uren moeten alle ballingen, afvalligen, weggelooopen monniken, vluchtelingen „sonderlinge de gene die onder dexel van de Religie daer in gekomen zijn”, het land verlaten, op straffe des doods of van geeseling. Degenen die van andere plaatsen inkomen, moeten niet alleen als vroeger een getuigschrift van hun pastoor en wethouders medebrengen, maar bovendien ondervraagd worden of zij ook om godsdienstige redenen waren verbannen. Alle beschimpingen of beledigingen, priesters en geestelijken aangedaan, worden met den dood gestraft. Bovendien worden in dit plakkaat allerlei oude bepalingen vernieuwd, als die met betrekking tot predikanten en leeraars; tot degenen, die hunne terreinen beschikbaar stellen voor godsdienstoefeningen; tot ouders en verzorgers van kinderen, die er niet voldoende op letten dat deze laatsten die samenkomsten bijwonen. Den officieren en der overheden wordt nog eens de handhaving van het plakkaat op de drukkers en boekverkoopers op het hart gebonden. Eindelijk wordt den aanbrenger van geheime vergaderingen, ook al behoorde hij er zelf eerst toe, volkomen vergiffenis toegezegd, als hij slechts tegelijk zijn trouw vernieuwt aan de roomsche kerk.

Kort daarna, den 13^{en} Juni, vaardigde Margaretha een instructie uit voor de provinciale hoven en de rechterlijke ambtenaren, waarin werd bepaald, wat dezen reeds terstond moesten doen ter bestrafing van allen, die, onder het mom van den godsdienst nieuwigheden ingevoerd en oproer gemaakt hadden. Ook werd daarin uitdrukkelijk vastgelegd, dat niemand tot wethouder of eenigen anderen werkkring in steden of dorpen mocht worden benoemd, die eenigszins verdacht was in zake den godsdienst. En als zij, die gerechtigd zijn die benoemingen te doen, zich hieraan niet houden, eigenen zich de stadhouder, het hof of de officieren dat recht toe „also men niet en verstaet dat eenige privilegien hen extenderen tot electie van eenige personen onbequaem of incapabel synde van Officie”. Op deze laatste manier kon men gemakkelijk alle privilegies van nul en geener waarde verklaren.

Het ligt in den aard der zaak, dat èn onder den druk van deze vervolgingen èn onder de vrees van de naderende komst van Alva, allei-

lei personen het land verlieten. In grooten getale trokken edelen, kooplieden, ambachtslieden weg. Eerst trachtte de landvoogdes door de voorspiegeling van de genade, die Philips in het algemeen zou betoonen als hij zou overkomen, velen van de emigratie terug te houden. Doch toen men hieraan geen geloof toonde te hechten, en de uittocht bleet voortgaan, gaf zij den 18^{en} September 1567 een nieuw plakkaat, waarin verboden werd het land te verlaten. Niemand, hetzij hij hier was geboren, hetzij hij hier zijne vaste woonstede had gevestigd, mocht of alleen of met de zijnen vertrekken, of zijn huisraad of zijne waren uitvoeren, op straffe van als rebel te worden gestraft. Tevens werd aan schippers, veerlieden, voerlieden en dergelijke personen niet alleen ten strengste verboden iemand te helpen vluchten, maar werden dezen ook verplicht den officieren allen aan te brengen, die hen om die hulp hadden gevraagd, onder bedreiging zelf anders als schuldigen te worden gestraft. Ieder, die voortaan uit zijn woonplaats naar elders, hetzij in het binnen-, hetzij naar het buitenland zou willen verhuizen, moest als stadbewoner daarvan vier weken tevoren kennis geven aan de officieren en wethouders ter plaatse, en als hij op het platteland woonde zes weken te voren aan den stadhouder, drossaart, baljuw, Meiere, schout of hoofdofficier, onder wiens jurisdictie hij behoorde. Als dan het onderzoek of er voor hem „eerlijke en wettelijke redenen” van vertrek bestonden, gunstig was afgelopen, ontving hij van genoemde autoriteiten een gezegeld stuk, dat hem de vergunning verleende. Eindelijk werd allen rechterlijken ambtenaren en militairen; allen die de grenzen, havens, poorten, veren, bruggen enz. bewaken, alle tolbeambten gelast scherp toezicht te houden op hen die passeerden. Ook mocht geen schipper, veer- of voerman iets naar het buitenland vervoeren, tenzij zij eerst aan de autoriteiten hadden opgegeven wat zij vervoerden. Op deze wijze meende Margaretha de ontvolking te kunnen tegengaan en tevens een rijken oogst van slachtoffers aan Alva te kunnen verschaffen.

En terwijl zij deze ontzettende maatregelen nam, laadde zij nog den toorn van Philips op zich, omdat zij te zacht was opgetreden! Hij beval haar zelfs het plakkaat van 24 Mei 1567 te herroepen. Want zij had de galg gesteld inplaats van den brandstapel! En de mazen van het net der vervolging waren niet klein en nauw genoeg gemaakt! Alva zou het haar wél leeren korte metten met de kettters te maken.

Kort na zijn aankomst te Brussel begon de uitvoering van Philips' plan. Al de hoofden der partij, die zich tegen de inquisitie kantte, ja allen die zich zelfs veroorloofd hadden de regeering over hare vroegere daden te berispen, moesten worden gedood. Spanje zou absoluut over de Nederlanden heerschen. Philips, hertog van Brabant en graaf van Holland en Zeeland zou onbeperkt vorst worden. En de inquisitie zou als vroeger vrij haren gang gaan en de vroegere plakkatē alle met de noodige strengheid worden uitgevoerd.

De raad van beroerten, door Alva eigenmachtig ingesteld, begon alvast het zuiveringsproces toe te passen, wat te beter kongelukken, nu, volgens het laatste plakkaat van Margaretha, de grenzen waren gesloten en ontvluchting zoo goed als onmogelijk scheen. Een rijke vangst kon dus worden verwacht.

Bij de instelling van den door den volksmond gebrandmerkten „Bloedraad” werd eenvoudig aan alle provinciale hoven en stedelijke rechtbanken verboden, kennis te nemen van zaken, die betrekking hadden op de plaats gehad hebbende troebelen. Alva bekommerde zich er weinig om, of hierdoor de bestaande rechten van land en stad werden aangerand. De bloedraad kon niet alleen de rechten uit de provinciale hoven en de plaatselijke rechtbanken, maar zelfs de leden van de staten der provincies voor zich dagen. Deze nieuwe rechtbank was even willekeurig in het leven geroepen als oppermachtig in hare daden. Alva zelf was voorzitter, die zich omtrent alle vonnissen de einduitspraak voorbeheld, vooral, „omdat de mannen van de wet alleen vonnis vellen over bewezen misdrijven, terwijl het staatsbelang veelzins strijdig is met de wetten, die men hier heeft”. Hoewel de raad uit vijf nederlandsche juristen, benevens Noircarnes en Berlaymont, en twee spanjaarden, Juan de Vargas en Louis Delrio was samengesteld, konden alleen deze twee laatstgenoemde mannen stemmen. Werktuigen als zij waren in Alva's hand, regeerde deze dus den bloedraad.

De bepalingen voor dien raad, in achttien artikelen verrat, verklaarden voor verraad: het indienen of teekenen van eenig verzoekschrift tegen de nieuwe bisschoppen, de inquisitie of de plakkaaten; het toelaten van het openbare preeken; het nalaten van eenig verzet tegen den beeldenstorm, de hagepreeken of het aanbieden van het smeekschrift door de edelen; de bewering, hetzij uit overtuiging, hetzij uit onbedachtzaamheid, dat de koning het recht niet had om al de provincies hare vrijheden te ontnemen, of ook de bewering, dat de bloedraad de wetten of handvesten moest ontzien. En de eenige straf, die de bloedraad kende, was de dood, en wèl onmiddellijk.

Was dus eigenlijk bij het bestaan van een dergelijke rechtbank, die geen grondwet, bezworen door Philips, meer erkennen en met geen statuut van de orde van het gulden vlies meer rekenen zou, omdat de handhaving van het roomsch geloof boven alles ging, niemand meer volkomen veilig, toch was dit den inquisitie-mannen in Spanje en ook den koning nog niet genoeg. Den 16^{en} Februari 1568 werd bij vonnis van het heilig Officie der inquisities verklaard, dat „alle en een yegelijk de Coninklyke Majesteit onderdanen in de Nederlanden (uitgenomen alleen degene die met namen ons uitdruckeljk toegesonden syn in de voornoemde informatien) respecte van de opentlyke afgevallingen, sijn Kettters, wijkende van God, en onze Moeder de Heilige Kerke, en van 't gebod en gehoorsaemheid des Catholyken Coninx, en d'andere die hen veinsen Catholyk te wesen, en hebben haer officien, 't welk sy God en den Conink, so vele

de Catholyke Religie en den Eed bij hen gedaen belangt, schuldig en toe verbonden syn, niet genoeg gedaen, in 't wederstaen met alle kracht den openbaren afvalligen ketteren, seditieusen en oproerigen, en in 't beletten van hare bose schandelijke en ongodlijke daden, 't welk sy in 't beginsel lichtelijk souden hebben kunnen doen; maer hebben ter contrarie sulken Godlijken tegenstant en resistentie nagelaten, zynde daerom weerdig geacht en gehouden te werden voor Fauteurs, gunners van de openbare afvallige Kettters en seditieuse, ook de Edelluiden die in den name van de onderdanen, de reukste tegen de alder-Heiligste Inquisitie overgegeven hebbende, hebben stoutelijk verwekt en ontsteken de afvallige en oproerige Kettters, en daerom hetben sy alle in de hoogste graed bedreven *Crimen laesae Majestatis*". Hier werden dus kort en goed alle nederlanders hetzij omdat zij kettters waren, hetzij omdat zij de ketterij niet voldoende hadden tegengestaan, ter dood veroordeeld, uitgezonderd enkele met name genoemde personen. Philips hechte aan dit vonnis den 26^{en} September het zegel zijner goedkeuring en beval de uitvoering er van zonder aanzien des persoons. De regel werd dus dat ieder nederlander des doods schuldig was; de uitzondering, dat hij in leven bleef. Dit was geheel in den geest van Alva, die in het begin van datzelfde jaar aan den koning schreef: „Ieder moet voortdurend in angst verkeerden, dat het dak hem op het hoofd vallen zal". En bij al die moordzucht ter wille van het roomsche geloof, woog niet weinig, wat immer in de geschiedenis van de worsteling tusschen staat en kerk zulk een belangrijke factor is geweest: het geld. Want de verbeurdverklaring der goederen van de veroordeelden bracht schatten in de staatskas. Hoe vaak is die geldzucht de hoofdoorzaak van eene vervolging, van de doodstraf geweest! Nog waren Alva en ook Philips hiermede niet tevreden. „Van de particulieren — zoo schreef de eerste aan den laatste — moet nog een goede som worden afgeperst; van de staten moet nog eene blijvende belasting worden gevorderd. En spoedig, namelijk in Maart 1569, zette hij dit woord, scherper dan men had kunnen vermoeden, om in de daad door zijn stelsel van belastingen, die geheven werden in lijnrechten strijd met de wijze, waarop de gelden, die de regeering behoefde, krachtens privilegies en handvesten moesten worden geheven.

Toch werd men zelfs langzamerhand in regeeringskringen bevreesd, dat de boog te sterk was gespannen. Zoowel in Alva's als in Philips' omgeving deden zich stemmen hooren, die tot ietwat zachtere maatregelen neigden, omdat niet te ontkennen viel, dat Alva's bewind de Nederlanden in een beklagenswaardigen toestand had gebracht. Er is eene schijnbaar slaafsche onderworpenheid, die de kiem van bloedig, wanhopend verzet in zich draagt. Zoo begonnen meerderen te vreezen, dat ook hier het geval zou zijn. Philips leende daaraan eindelijk het oor. Wèl draalde Alva met de uitvoering, maar den 14^{en} Juli 1570 liet hij de oorkonde bekend maken, waarbij

ieder die tot de kerk terugkeerde, vergiffenis verkreeg voor al wat hij had misdaan. De talloze uitzonderingen, die in het stuk op dien regel voorkwamen, maakten het tot een amnestie, die zoo goed als geen effect had. Predikanten en leeraars, ouderlingen en diakenen, superintendenten en andere consistorie-leden waren er evenzeer van uitgesloten als allen, die hen in hunne huizen ontvingen. Zoo ook zij die zich vergrepen hadden aan gewijde personen of zaken ; of zij, die na gestraft te zijn wegens kettersche gevoelens of verzet tegen de plakaten, recidivisten werden. Evenmin deelden in de amnestie degenen, die op het oogenblik harer afkondiging veroordeeld of verbannen waren ; degenen, die aan het verbond der edelen of aan de aanbieding van het verzoekschrift aan de landvoogdes op 5 April 1566 hadden deelgenomen ; degenen, die de wapens hadden opgenomen tegen Alva en de zijnen of hulp aan de rebellen hadden bewezen door het leveren van voedsel, wapens, munitie of geld. Ook waren alle rechterlijke ambtenaren ervan uitgesloten, die hun plicht tegenover de ketters hadden verzaakt. Ieder, die onder deze bepalingen valt, zou echter nog binnen zes maanden kunnen beproeven om pardon te verkrijgen. Eindelijk mocht ieder die pardon bekwam, binnen drie maanden een request indienen om geldelijke vergoeding voor „eenige schult, actie of rente op ons, onze domeinen of andere goeden, hoedanig die sijn”.

Deze amnestie was echter zoo goed als schijn. Wie, die onder de genoemde uitzonderingen was begrepen, zou het wagen zichzelf, op hoop van zegen, binnen zes maanden, aan te melden? De ervaring had bewezen, dat men zich nooit ongestraft waagde in de nabijheid van de brusselsche bloedhonden. En wie kon ten slotte niet onder de uitzonderingen worden gebracht? Bijna een ieder. Want de woorden waren zoo rekbaar. Het volk hechtte er dan ook niet aan, al verlengde Philips den termijn van twee maanden, eerst gesteld voor verzoening met de kerk en biecht en boetedoening, nog met drie maanden. Men zag er veeleer een valstrik in om nieuwe offers, vooral uit de hoogere klasse, te lokken.

En men had goed gezien. Want die algemeene amnestie, door de noodige uitzonderingen ongevaarlijk gemaakt, zoodat Alva zich er ook ten slotte mede kon vereenigen, was een onderdeel van een oud plan, dat de koning en de hertog reeds vroeger hadden opgesteld en dat Philips nu meer en meer den tijd achtte om uit te voeren. Dat plan bestond in de herschepping van de Nederlanden tot één koninkrijk met Brussel als hoofdstad. De roomsche kerk moest er door de wet worden gehandhaafd en de bisschoppelijke organisatie op vasten voet geregeld. De bisschoppen en aartsbisschoppen zouden geheel afhankelijk zijn van den landsheer en den paus, sinds deze laatste in 1559 aan den eerste de bevoegdheid had verleend om genoemde geestelijken te benoemen en ter bevestiging aan hem voor te dragen. Nederland zou een roomsch deel zijn van de romaansche monarchie, bestemd om een vesting van Spanje te zijn tegen het protestantsche

Germanië. Ons germaansche volk, stamverwant met Duitschland en Engeland, zou tegen zijn natuur in als vasal van Spanje, vooral op godsdienstig gebied, tegenover die genoemde rijken een roomsch bolwerk moeten wezen. Dit was de door-en-door anti-nationale politiek van den spaanschen koning en den hertog. En om allen tegenstand te breken, zou aan het hoofd van elke stad een koninklijke gouverneur, zoo goed als met onbeperkte macht, worden geplaatst en de invloed der stedelijke regeeringen worden gebroken. De eigen plaatselijke weermacht zou worden weggenomen en nieuw gebouwde citadellen met vreemde troepen worden bezet. Alle privileges zouden tot één landsprivilegie, naar des konings wil, worden vervormd. En tegelijk met de invoering van dit nieuwe regeeringsstelsel zouden de weldaden er van blijken door den handel nieuwe voorrechten, den getrouw gebleven adel beter inkomen en het volk in zijn geheel een algemeen pardon te geven.

In het kader van dit roomsch-absolutistisch stelsel paste de amnestie. Zij was één der middelen om het spaansche doel te bereiken. Dat doel had, wat de religie betreft, Philips eens kort en zakelijk met deze woorden uitgedrukt : „Ik wilde om den catholieken godsdienst te bewaren, duizend levens verliezen, als ik ze had en liever al mijne staten verliezen dan over ketters regeeren”. En Alva, harder dan graniet, zeide het nog veel dreigender : „De koning kan op het punt van den godsdienst niets toegeven zonder inbreuk te maken op de rechten van God. Beter een door den krijg bedorven land te hebben en voor God en den koning te bewaren, dan een bloeiend land in vrede te bezitten, ten nutte van den duivel en van de ketters, zijne dienaars”. Deze logica is onverbiddelijk. Wie eenmaal meent, dat de duivel door geweld is te overwinnen, moet de ketters, als zijnde zijne knechten, vernietigen door schavot en brandstapel. Op zulk een standpunt is geene plaats voor vrijheid van godsdienst, zelfs niet voor vrijheid van geweten. Plakkaten en inquisitie moeten dáár de strijdmiddelen zoowel van staat als kerk zijn.

Niemand zal ontkennen, dat alle menschelijke middelen zijn aangewend om dit doel te bereiken. De plakkaten waren als een net om de ketters getrokken, door welks mazen zoo goed als niemand kon ontsnappen. Met den dood werden niet alleen allen, die ook maar in den reuk van ketterij stonden, bedreigd; zelfs hem, die niet de verklikker wilde spelen, stond de dood te wachten. Niemand mocht meer als letterzetter of drukker werkzaam zijn of hij moest eerst bewezen hebben goed roomsch te zijn. Degeen bij wien een kettersch boekje werd gevonden, was een kind des doods. De grenzen werden bewaakt om geen kettersche personen of boeken hier te doen inkomen. Scherpe contrôle was er op de verhuizing van de ééne plaats naar de andere om de besmettelijke ziekte der ketterij te weren. Waar nog een opening in het net werd ontdekt, zorgde een nieuw plakkaat er voor, dat deze werd gestopt. En de inquisitie, door Alva's speurhonden te werk gesteld en door den bloedraad achtervolgd met doodvonnis-

sen, zorgde voor de uitvoering der plakكاتen. De beste soldaten onder aanvoering van één der beste veldheeren van dien tijd verpletterden de zwakke weermacht, die een oogenblik tegenstand had beproefd. Menschelijkerwijze gesproken, had de roomsche kerk nooit beter kans om onder de schuts van een roomschen staat hier te lande voor goed de heerschende en de eenig bestaande kerk te worden.

En toch is al die macht te pletter geloopen tegen den vrijheidsgeest en den geloofszin van het nederlandsche volk. In den tachtigjarigen krijg is een christelijk-protestantsche staat met eene heerschende, protestantsche kerk gevestigd ; en is het kostelijkst goed : de gewetensvrijheid veroverd.

De vrijheidszin van ons volk duldde eenvoudig de inquisitie niet. De inquisiteurs gingen niet alleen gebukt onder den afkeer van alle standen, maar zagen hun werk door haast ieder bemoeilijkt. De wereldlijke overheid onttrok, als zij slechts eenigszins kon, hare medewerking, omdat zij niet gaarne minachting of tegenstand in hare omgeving opwekte. Zelfs velen onder de geestelijken waren of te gemakzuchtig of te vredelievend of zelf te kettersch of te zeer vijandig aan de spaansche dwingelandij om den inquisiteur te spelen. Daarbij kwam, dat het meer beschaafde deel der bevolking langzamerhand, onder den invloed van de renaissance, vervreemd was van de kerk en naar mate zij het leven der geestelijken en monniken hekelde, afkeeriger werd van moordtooneelen, die zulke personen in eere moesten herstellen. En die afkeer klom, toen Alva aan het werk was getogen. Hadden zoowel onroomschen als roomschen bij getale zich geërgerd aan de wreede praktijken, die van uit Brussel plaats grepen, die ergernis groeide tot verzet, toen het schrikbewind van den ijzeren hertog aan Nederland, ten koste van het bloed van duizenden en ten koste van handel en nijverheid, tot onderworpenheid aan den spaanschen koning en aan de roomsche kerk wilde dwingen. Protestanten, die het Evangelie naar de Schriften wilden belijden, en roomschen, die hunne kerk niet wilden bevestigd zien, ten koste van de privilegies en de vrijheden des lards, sloegen de handen ineen om het spaansche dwangjuk te verbreken. Langzamerhand stond de natie op, aangevoerd en aangevuurd door den man, in wien het noord-nederlandsche volkskarakter als verpersoonlijkt was ; den man, die streed voor het hooge ideaal om op deze erve aan roomsch en onroomsch den grooten schat der gewetensvrijheid te verzekeren ; den man, aan wien naast God het nederlandsche volk zijn zelfstandig bestaan dankt. En te zamen hebben toen Oranje en Nederland het staatkundig gebouw, dat Philips en Alva hier te lande wilden vestigen, doen ineenstorten.